

СКАРБ, ЯКИЙ МАЄМО ЗБЕРЕГТИ

Б. К. Матюшко, Н. Г. Мозгова

6 лютого 2014 року в Музеї Алларда Пірсона університету Амстердама відкрилася виставка «Крим. Скіфське золото». Відомі події, які відбулися в Україні з цього часу, породили надзвичайно складне питання: кому слід повернути унікальну колекцію — музеям Криму, звідки були взяті експонати, чи оновленому Міністерству культури України? А поки це питання обговорюється, голландці вирішили залишити скіфське золото у своїй країні.

Що ж нам відомо про скіфів та їхню культурну спадщину, однією з найвагоміших складових якої і виступають неоціненні пам'ятки ювелірного мистецтва, або, як зараз модно висловлюватися, артефакти культури цього народу?

Вже сам «батько історії», знаменитий грек Геродот, ставши сучасником доби розквіту Скіфії в 5 ст. до н.е., залишив нам її опис як могутньої держави Північного Причорномор'я. З нього серед іншого можна довідатись, що непереможна до того часу 100-тисячна, а за іншими оцінками мільйонна (?) армія великого перського царя Дарія з флотом з 600 кораблів зазнала нищівної поразки саме на теренах Півдня нинішньої України, заселених скіфами, які не могли стерпіти навіть слова або думки про рабство. Це стало тим, що прийнято називати «початком кінця» перського панування в Малій Азії і Закавказзя і, за висловом сучасного українського історика Олександра Палія, розгромом першої наддержави світу. Достеменно відомо також, що скіфом є один з «сімох мудреців», визнаних предтеч давньогрецької філософії — Анахарсис.

За походженням скіфи належать до індоєвропейської сім'ї народів, чії предки вже в 4 тисячолітті до н.е. проживали на землях нинішньої України від Дністра до Дону і від узбережжя Чорного моря до місця впадіння Прип'яті в Дніпро. До речі, назви майже всіх найбільших річок нашої країни: Дніпро, Дністер, Дунай, а також ті, що мають корінь «Дон» — ніщо інше, як збережені до сьогодні слова скіфської та сарматської мов. Відомо також, що одна частина скіфів займалася переважно сільським господарством (скіфи-землероби або орачі), інша, очевидно, проявляла свої здібності у ремеслах і державному управлінні, тому і знана як «царські скіфи». Про характер або менталітет скіфського народу свідчать зображені в працях стародавніх істориків найяскравіші риси: войовничість та волелюбність. Згадана вище перемога над Перським царством, наприклад, відзначена такою подією: перед початком війни перські послы отримали від скіфських переговорників пташку, жабу, мишу і п'ять стріл, що означало наступне: якщо завойовники не відлетять, як птахи, не сховаються,

як жаби у воду або як миші в землю, то загинуть від скіфських стріл, що і сталося в найближчому часі. Не дивно, що другий після Геродота грецький історик Фулідд висловив захоплення скіфами і водночас дав наприкінці своїх слів застереження, особливо актуальне для українців в усі часи: «За військовою потужністю й чисельністю війська зі скіфами взагалі не може зрівнятися жоден народ. І не лише в Європі, але навіть і в Азії немає народу, який сам по собі міг би встояти проти скіфів, якби вони були в єдності».

III століття до християнської ери стало завершальним для Скіфської держави. Хоча майже тисячоліття до того Північне Причорномор'я опанували сармати, греки і римляни, прихід з Далекого Сходу народу гуннів став фатальним. Відгоді Скіфія живе в пам'яті нових поколінь, географічних назвах, сторінках книг і, звісно, в творах мистецтва, які і сьогодні не перестають дивувати захоплювати нас, людей віку Інтернету.

Вироби скіфських майстрів-ювелірів відомі ще з часів Античності. Очевидно також, що вони являють собою пам'ятки як власне скіфської культури, так і збережених нею впливів культур інших народів, особливо киммерійців, греків, сарматів. Початком ґрунтового вивчення стародавньої спадщини теренів України можна вважати подвижницьку археологічну працю «Вигнанця на краю Європи», як назвав себе в листі до французького короля Карла V Поль Августин Дюброкс (1770–1835). Саме він, залишивши рідну країну в часи трагічних революційних подій, більшість свого життя присвятив дослідженню культури знаменитого Боспорського царства, особливо його столиці Пантикапею (нинішня Керч). Археолог знову вивів на світло сотні залишків будівель, не меншу кількість коштовних прикрас, предметів побуту як греків, так і скіфів тих часів. Найвагомішою його знахідкою є відкриття в 1830 році гробниці скіфського царя в Куль-Обе. Сучасний російський археолог, петербуржець Володимир Гончаровський, у 2006 році написав рядки, які в наші дні є вражаюче викривальною правдою для його співвітчизників і кілька століть тому, і сьогодні: «Праці П. А. Дюброкса, його роль у врятуванні знахідок, вкрадених моряками Чорноморського флоту під час виїмки каменю з кургану Пантіноті, а тим більше участь, з ризиком для життя, у відкритті всесвітньовідомого поховання скіфського царя в Куль-Оба в 1830 році, не були гідно оцінені сучасниками. В останньому випадку канцелярський чиновник Д. Карейша, якому доручили доставити в Петербург знайдене золото, представив справу таким чином, що «більшість речей були знайдені ним самим». Він же передав до «Одесского вестника» перше повідомлення про сенсаційні знахідки. Недовго думаючи, цар Микола I пожалував «самозванцеві» діамантовий перстень з гранатом вартістю 496 рублів та дві тисячі на подальші розкопки в околицях Керчі».

Століття двадцятье ознаменувалося не менш яскравими відкриттями. Так, 21 липня 1971 року (сьогодні відомий навіть точний час — 14:30) український археолог Борис Мозолевський (1936–1993), під час досліджень кургану Товста Могила біля міста Орджонікідзе Дніпропетровській області знайшов золоту царську Пектораль. Ця прикраса з золота досить високої — 958-ї проби, має надзвичайно витончені складні зображення, які дослідниками одностайно визнаються вираженням скіфського світобачення.

Невдовзі вона стала одним з символів України. А також дала нагоду того, що Борис Мозолевський, народжений у селі Миколаївка Веселинівського району Миколаївської області, отримавши освіту військового моряка і закінчивши історико-філософський факультет Київського університету імені Тараса Шевченка, а від 1968 року працюючи в Інституті археології АН УРСР, проявив свій талант у віршованому слові. За мить ми зустрінемося з однією з частин твору «Ірій. (Поема у витворах скіфського золотарства)». Це восьмий з сімнадцяти основних віршів, які в поемі переплетені з ліричними відступами, написаний під враженням від іншого відкриття, зробленого до пошуків Бориса Миколайовича, колиска якого — курган Солоха біля Нікополя: золотий скіфський гребінь зі сценою кінної битви, де зображено, як скіфський воїн, втрапивши вірного коня, не бажає здатися і стати рабом, тому продовжує нерівний бій. Здається, що цей вірш написаний про сьогодення України, адже у нас зараз усе переговори та переговори. . .

«Битва після переговорів»
(Сцена на золотому солоському гребні)

Мій кінь упав, і ворог наді мною, —
Ні щит не захистить вже, ні кинджал. . .
Сам рідний брат, підкравшись стороною,
Ціну своєму слову показав.

Злилося все у скреготі сталевім,
До неба зойк стає на толоці,
Від жаху поховались навіть леви,
Зіщулившись до розмірів зайців.

Століття промайнули чи година? —
Не буде ні століть вже, ні годин.
Ми полягли, не ставши на коліна,
І ось іду на ворога один.

І він уже заніс холодне жало,
Та, перш ніж в серце вцілити мені,
Хай сп'є і він жаги мого кинджала,
Криваво захрипівши на коні.

За ним спішить розлючена підмога,
Мені привіт готує з-за щита.
А я один. Та ще зіниця Бога.
Та ще моя священна правота.

Ірій — це Рай, до якого йдуть душі хоробрих воїнів, які полягли за свободу. Це поняття є в міфах усіх народів.

Археологія надихає нас на філософські роздуми. Ми бачимо, як історія розвивається за спіраллю, і культурні скарби предків ніколи не втрачають духовного зв'язку з рідною землею. Як говорять античні мудреці, — *ex nihilo nihil fit* — з нічого ніщо не виникає.

Літературні джерела

1. Геродот. Історії в дев'яти книгах / Геродот / Пер., передмова, примітки А. Білецького. — К.: Наукова думка, 1993. — 576 с.
2. Гончаровский В. «Изгнанник на краю Европы» / Владимир Гончаровский // Мир древности. Научно-популярный археологический альманах. 2006. — № 1. — С. 58–64.
3. Грушевський М. С. Ілюстрована історія України / Михайло Сергійович Грушевський.: Репринтне відтворення видання 1913 року. — К.: Золоті Ворота; Журнал «Радуга», 1990. — 526 с.
4. Мачинский Д. А. Пектораль из Толстой Могилы и великие женские божества Скифии / Дмитрий Алексеевич Мачинский // Культура Востока. Древность и раннее средневековье. — Л.: Аврора, 1978. — С. 131–150.
5. Мозолевський Б. М. Поезії / Борис Миколайович Мозолевський. — К.: Темпора, 2007. — 584 с.
6. Мозолевський Б. М. Товста Могила / Борис Миколайович Мозолевський. — К.: Наукова думка, 1979. — 251 с.: іл.
7. Палій О. 25 перемог України / Олександр Палій. — К.: К. І. С., 2013. — 84 с.
8. Русяєва М. В. Основний сюжет пекторалі з Товстої Могили / Марина Володимирівна Русяєва // Археологія. 1992. — № 3. — С. 34–36.
9. Субтельний О. Україна: історія / Орест Субтельний / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; Вст. ст. С. В. Кульчицького. — 2-е вид. — К.: Либідь, 1992. — 512 с.: іл.